

містки через річку Случ. У Старокостянтинові зруйновано 75% житлових будинків, повністю знищено військове містечко, зруйновано Будинок офіцерів, склади "Заготзерно", залізничну станцію, цукровий завод, чавуноливарну майстерню. За час окупації фашисти вивезли з району 6330 коней, 7838 голів ВРХ, 4112 овець, 28650 свиней, понад 65 тисяч голів птиці, 1200000 пудів зерна. Спалено 134 селянські хати, 418 колгоспних будівель, повністю привели в непридатність книги районної бібліотеки, експонати історико-краєзнавчого музею, пошкоджено приміщення замку князя Острозького, пограбовано майно в церквах сіл Старий Остропіль, Самчики, Великий Чернятин, Воронківці. Загальні матеріальні збитки по району становили 60 мільйонів 744 тисячі карбованців.

Але найбільші втрати — люди. Через прорахунки і необачність командування військових підрозділів загинуло багато воїнів під час визволення району. Визволителів села Веснянка радо пригостили селяни. Мабуть, воїнам був даний наказ вийти на переріз дороги Старокостянтинів—Проскурів між селами Воронківці—Верхняки. Солдати, зігріті спиртним і безневим сонцем, без будь-якої розвідки, на повний зріст ішли полем на шосейну дорогу. На їхньому шляху за п'ять кілометрів до дороги — невеликий лісок, саме там була німецька засідка-пастка для них. Усі радянські воїни загинули. До 1975 року на перехресті доріг стоявobelіск цим загиблим воїнам, а у травні 1975 року їх останки перенесли у братську могилу в Старокостянтинові.

Лише на декілька тижнів раніше Старокостянтинова були звільнені від окупантів території сусідніх Любарського і Чуднівського районів Житомирської області. Чимало мобілізованих тамтешніх поліщуків ще й гвинтівки не навчилися тримати в руках, а під Старокостянтиновом вони вже в атаці. Командир піхотного батальйону наказав наступати на Старокостянтинівський замок найкоротшим шляхом — через кладку, що була прокладена до селища цукровиків через Случ. Німецькі автоматники підпустили їх до середини річки, а тоді посипали вогнем. В холодних водах Случа завершилася їх атака. Вічним сном спочивають вони у парку цукровиків.

Старокостянтинів було звільнено 9 березня 1944 року. Тисячі воїнів тут полягли у запеклих боях. Лише на міському меморіалі викарбувано 528 прізвищ, в братських могилах на території цукрового заводу — 133, біля гарнізонного Будинку офіцерів — 173, в селах: Веснянка — 118, Великий Чернятин — 87, Самчики — 73, Старий Остропіль — 318...

А цивільне населення гинуло і після визволення району: хтось з цікавості, хтось — з необачності, але все то — жертви війни. Після відступу німців у селі Чорна селяни вирішили спустити став і вилувити рибу. Захоплені справою, рибалки почули вибух, а на вербі побачили шматки людського тіла. То вибухнула, очевидно, міна, яка під час боїв упала в болото. У Самчинцях, відступаючи, на узбіччі дороги німці залишили танки. І не могли знати сільські сміливці Антон Лавренюк, Володимир Олійник, Лариса Сукач і Василь Цимбалюк, якого норвистого коня вони гнуздають. Танки були начинені боеприпасами, на яких і підірвалася молодь люди.

Не судилося повернутися додому і багатьом невілникам, яких примусово вивезли на каторжні роботи до Німеччини. З Ілляшівки було забрано 141 чоловіка, а повернулися 108, по 20—30 чоловік не повернулися до Огієвців, Малого Чернятина, Громівки, Демковець, Самчиків. За нашими підрахунками з Німеччини не повернувся 221 чоловік.

У районі свято шанують пам'ять про загиблих воїнів-односельців, наших визволителів і жертв серед цивільного населення. І нехай не скрізь встановлені пам'ятники чи скромніobelіски на братніх чи одиноких могилах, але в кожному селі, місті вони завжди впорядковані, доглянуті. Ці місця стали святими для старокостянтинівців.

у 70-ті роки в районі було розгорнуто велику пошукову роботу. В 1974 році в місті відкрито Меморіал Бойової Слави, в 1976-му — пам'ятний знак (військовий літак МіГ-19) на п'єдесталі на честь воїнів 90-го авіаполку. В середніх школах №№ 1, 2, 6, 7, 8, міському профтехучилищі були оформлені зали, куточки Бойової Слави. З 1985 року функціонує історико-краєзнавчий музей. Все це активізувало пошукову роботу, сприяло проведенню зустрічей ветеранів з різних кінців країни. Особливо пам'ятними вони стали з ветеранами 90-го авіаполку за участю двічі Героя Радянського Союзу льотчика-космонавта Г.Т. Берегового, колишніми військовослужбовцями евакошпиталю, інженерно-саперної бригади, ветеранами 80-ї стрілецької дивізії, які в липні 1941 року обороняли місто.

Лихоліття війни порозкидало наших земляків по світу — живих і мертвих. Тисячі знищені тут під час окупації. Після війни багато місцевих поляків повернулися на свою історичну батьківщину. З війни не прийшов додому майже кожний другий з числа призваних в 1941 році. Загальні людські втрати по Старокостянтинівському району становили біля 21 тисячі чоловік. В районі немає села, де б не були похоронені жертви фашизму. До фронтних похоронків чимало додалося імен ще й безвинних мирних громадян. На 56-ти пам'ятниках і пам'ятних знаках, споруджених у Старокостянтинові та селах району, викарбувано імена жертв. Вони навечно залишаться в пам'яті наших поколінь.

Микола ЛІСОВИЙ

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Державний архів Хмельницької обл. (ДАХмО), ф.338, оп.1, спр.1359, 1364, 1366, 1374, 1466, 1467; ф.3499, оп.1, спр.33,36.
- Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. Документи і матеріали 1921—1941 рр. Львів, "Каменяр", 1989. С.142.
- Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). Збірник документів і матеріалів. — Львів, "Каменяр", 1969, 415 с.
- Старокостянтинівщина. Історичний формуляр. — Хмельницький, 1997. С.52.
- Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. — К., 1963. С. 12—16.
- Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Хмельницька обл. — К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1971. С.503.
- Газета "Нове життя" від 7 бер. 1942 р. (ДАХмО).
- Газета "Життя Старокостянтинівщини" від 19 бер. 1997 р.
- Матеріали Старокостянтинівської єврейської організації "Шолом" (Відомості про загиблих громадян єврейської національності в роки війни).